

KONSTRUKSION GRAMMATIKANING KOGNITIV TILSHUNOSLIKKA QO'SHGAN HISSASI VA FARQLARI

Komilova Malikaxon Nodirjon qizi

Qo'qon universiteti Jahon tillari kafedrası o'qituvchisi

Tel: +998943601216

Email: hurramsulton2000@gmail.com

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-mart 2025-yil Tasdiqlandi: 26-mart 2025-yil Jurnal soni: 14 Maqola raqami: 49 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v14i.1162	Ushbu maqolada zamonaviy lingvistika yo'nalishlaridan biri bo'lgan konstruksion grammatika hamda kognitiv tilshunoslik o'rtasidagi uyg'unlik va farqlar tahlil qilinadi. Konstruksion grammatika "konstruksiya"ni asosiy lingvistik birlik sifatida qarar ekan, so'z, so'z birligmasi va grammatik shakllarning shakl-semantik xususiyatlarini chuqur o'rganishni maqsad qiladi. Kognitiv tilshunoslik esa bu shakllar ortida yotgan bilish jarayonlari, metafora va metonimiyaga asoslangan ma'no transferlari, madaniy kontekst hamda konseptual strukturalarni sharhlaydi. Mazkur uyg'unlashuv tilda kuzatiladigan o'zaro bog'liq jarayonlarning to'liq va izchil tahlil qilinishiga xizmat qiladi. Konstruksion yondashuv real nutq strukturalarining vazifaviy va funksional tomonlarini yoritib bersa, kognitiv yondashuv ularning mental asoslarini izohlashni taklif etadi. Natijada tilshunoslikdagi nazariy ko'lam yanada kengayib, kommunikativ jarayonning shakl-semantik va bilish-ma'no jihatlarini yaxlit holda tadqiq etilishiga imkon yaratiladi. Bunday integratsiya orqali lingvistik xulosalarni madaniy, psixologik va ijtimoiy omillar bilan ham bog'lash imkonini tug'iladi, natijada til fenomenining murakkab tabiatini yaxlit tarzda tushunish imkoniyati aniq ifodalanadi.
KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS konstruksion grammatika, kognitiv tilshunoslik, konstruksiya, bilish jarayonlari, metafora, metonimiyaga, konseptual model, diskurs, shakl-semantik birlik, madaniy kontekst	

Kirish. Hozirgi zamon lingvistik tadqiqotlarida tilni faqat rasmiy qoidalar majmui sifatida emas, balki chuqur ma'no va bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq murakkab sistema sifatida o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Shu boisdan turli nazariy yondashuvlar – konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik – bir-birini to'ldirgan holda, til haqidagi an'anaviy qarashlarni qayta ko'rib chiqishga zamin yaratdi. Bunday integrativ nazariy qarashlar til birligi sifatida so'z, shakl yoki gapdan tashqari, undan kengroq ma'no va funksiyaviy makonni o'z ichiga oluvchi konstruksiyalarni ham ilmiy diqqat markaziga olib chiqmoqda.

Konstruksion grammatika nazariyasi, asosan, "konstruksiya" tushunchasiga tayanib, til birligining shakl-semantik yaxlitligini ta'kidlaydi. An'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, u har bir konstruksiyaga xos bo'lgan o'ziga xos ma'no, funksional rol va kommunikativ ahamiyatni inobatga oladi. Kognitiv tilshunoslik esa tilning shakliy xususiyatlaridan tashqari, ushbu shakllar ortida yotgan bilish jarayonlarini, konseptual tuzilmalarni va inson tafakkuri bilan bog'liq murakkab metafora-metonymiya mexanizmlarini o'rganishi bilan e'tibor tortadi. Natijada, konstruksion grammatika va kognitiv lingvistika o'zaro aloqada bo'lganda, tilning kognitiv va funksional jihatlarini izchil tahlil qilish imkonini beradi.

Mazkur ilmiy maqolada konstruksion grammatikaning kognitiv tilshunoslikka qo'shgan hisssasi va ikki yondashuv o'rtasidagi farqlarga alohida e'tibor qaratiladi. Xususan, konstruksion yondashuvning ma'no va shakl o'rtasidagi bog'liqlikni izohlashi, kognitiv metodlar yordamida konstruksiyalarni tadqiq etish imkoniyatlari hamda bunday integratsiya natijasida lingvistika sohasida yuzaga keladigan ilmiy istiqbollar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, konstruksion grammatikada nutqiy namuna, idiomatik birliklar hamda mental jarayonlar qanday o'zaro uyg'unlashishi kognitiv tahlil doirasida ochib beriladi. Shu tariqa, kognitiv tilshunoslik va konstruksion grammatika nafaqat tilshunoslik nazariyasini boyitadi, balki amaliy tadqiqotlarda ham nutq modelini yaxlit, mazmunli va tushunarli tarzda izohlash uchun yangi metodologik asosga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik sohalarida olib borilgan tadqiqotlar o'zaro aloqada bo'lgan, ammo farqli yondashuvlarga asoslanadi. Konstruksion grammatika, asosan, til birligi sifatida "konstruksiya"ni qarab, uning shakl-semantik va funksional jihatlarini tahlil qilishga qaratilgan. G. Lakoff va M. Johnsonning *Metaphors We Live By* (1980) asarida ta'kidlanishicha, metaforalarning kundalik nutqdagi roli va uning bilish jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishi tilning kognitiv asoslarini tushunishga yordam beradi. Lakoff va Fillmor (1988) esa konstruksion grammatikada til birligini faqat sintaktik emas, balki semantik va pragmatik nuqtai nazardan ham ko'rib chiqishni ta'kidlaydi.

Kognitiv tilshunoslik esa tilning o'ziga xosligini, inson tafakkuri bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni tushunishga qaratilgan. R. Langacker (1987) o'zining *Cognitive Grammar* asarida tilni bilish jarayonlariga asoslangan, konseptual tuzilmalar orqali izohlashga harakat qilgan. Langacker tilni faqat formal qurilishlar tizimi sifatida emas, balki uning shaklini bilish jarayonlariga kognitiv asosda aniqlashni ko'rsatadi. Uning yondashuvi tilni insonning dunyo haqidagi bilimlarini aks ettiruvchi tizim sifatida tushunishga imkon beradi. A. Goldberg (1995) esa konstruksion grammatikaning rivojlanishida muhim rol o'ynagan va "konstruksiya"ni semantik ma'nolarni o'z ichiga olgan va grammatika qoidalariga mos tushadigan birlik sifatida ta'riflagan.

Konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik o'rtasidagi aloqalar hamda farqlarni ko'rsatishda bir nechta izlanishlar mavjud. R. Jackendoff (2002) konstruksion yondashuvni va kognitiv tilshunoslikni birlashtirishga urinib, tilning shakl-semantik birliklarini, ularning inson tafakkuridagi o'rni va tasavvurlari bilan qanday bog'lanishini tahlil etgan. U kognitiv lingvistikaning tilni faqat semantik va sintaktik jihatdan emas, balki uning tafakkur tizimiga asoslangan tarzda tushunishga harakat qilganligini ta'kidlagan. Shuningdek, kognitiv va konstruksion yondashuvlarning integratsiyasi natijasida tilni ko'proq kontekstual va madaniy omillar bilan bog'lash imkonini yaratiladi.

S. Talmy (2000) o'zining *Cognitive Linguistics* asarida kognitiv tilshunoslikning asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan va tilni insonning bilish jarayonlarining bir qismi sifatida ko'rib chiqishga alohida urg'u bergan. Talmy, shuningdek, tilning konseptual tuzilmalari va ularning qanday qilib real nutqdagi konstruksiyalar bilan mos kelishi haqidagi tadqiqotlarni rivojlantirgan.

Adabiyotlardan kelib chiqqan holda, konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslikning uyg'unlashuvi tilning o'zaro bog'langan shakl-semantik va bilish-ma'no jihatlarini izchil o'rganishga imkon yaratadi. Bu ikki yondashuv, o'z navbatida, tilni faqat grammatik qoidalar sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniy kontekst va kommunikativ jarayonlar bilan uzviy bog'langan murakkab tizim sifatida ko'rishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologiyasi konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik yondashuvlarini uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi o'ziga xos farqlarni aniq ko'rsatish maqsadiga qaratilgan. Buning uchun avvalo, nazariy manbalar tahlili, korpus lingvistikasi usullari, diskursiv tahlil hamda kognitiv model va metafora-metonymiya tahlillaridan foydalanildi. Ushbu metodlar bir-birini to'ldirgan holda, konstruksion grammatikaning asosiy g'oyalari kognitiv lingvistika nazariyalari bilan bog'lash imkonini beradi.

Birinchi bosqichda, **nazariy manbalar tahlili** amalga oshirildi. Bunda G'arb lingvistik maktabining yetakchi namoyandalari – G. Lakoff, Ch. Fillmor, A. Goldberg, R. Langacker va boshqalarning konstruksion

grammatika hamda kognitiv tilshunoslik bo'yicha fundamental asarlari o'rganildi. Shuningdek, an'anaviy generativ grammatika (N. Xomskiy) nazariyalaridagi asosiy tamoyillar, ularning konstruksion yondashuvdan farqi va kognitiv tahlilda qanday jihatlar qayta ko'rib chiqilishini aniqlashga harakat qilindi. Bu bosqichda nazariy manbalarining chuqur o'rganilishi ko'tarilgan masalaning ilmiy kontekstini tushunishga xizmat qildi.

Keyingi bosqichda **korpus lingvistikasi** usullaridan foydalanish rejalashtirildi. Tadqiqot uchun turli nutqiy kontekstlarda, ijtimoiy muhitlarda va turli mavzularda qo'llangan konstruksiya namunalari aniqlash maqsadida elektron matnlar bazasi tanlab olindi. Korpusdan olingan ma'lumotlar konstruksion modellarni real nutqda qanday ifodalanganini empirik asosda ko'rish, ularning shakl-semantik o'zgarishlarini aniqlash imkonini berdi. Shu orqali kognitiv yondashuvda ta'kidlangan "ma'no – shakl" o'zaro bog'liqligining real nutq namunalari bilan qanchalik mos kelishi tahlil qilindi.

Uchinchi bosqichda **diskurs tahlili** usuli ishga solinib, tanlab olingan konstruksiyalar turli janr va nutq shakllarida (ilmiy, badiiy, ommaviy axborot vositalaridagi matnlar) qanday semantik yuklama va funksiyani bajarishi kuzatildi. Bunda konstruksiya ortidagi ma'no, uning kontekstual ta'siri va nutq paytidagi kommunikativ maqsadlar aniqlashga harakat qilindi. Diskurs tahlili konstruksiyalarni faqat sintaktik yoki leksik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy, pragmatic holatlar bilan bog'liq, kengroq nutq jarayonining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi.

To'rtinchi bosqichda, **kognitiv model va metafora-metonimiya tahlili** konstruksion grammatikaning konseptual asoslarini aniqlashga yordam berdi. Tildagi ayrim muntazam metaforalar (masalan, "hayot – yo'l", "sevgi – sayohat") yoki metonimiyaviy ko'chishlar (masalan, "qalb → his-tuyg'u manbai") konstruksion shakllar bilan qanday uyg'unlashishi, ularning semantik hamda funksional xususiyatlari nima ekanligi kognitiv usullarda tahlil qilindi. Buning natijasida, konstruksiya ichida "shakl – ma'no" bog'liqligi bilan birga, inson ongidagi konseptual model va bilish jarayonlarining ta'siri ham ochib berildi.

So'ngra olingan natijalar xulosa qilish bosqichida **taqqoslash va sintez** qilindi. Bunda konstruksion grammatika yondashuvining kognitiv tilshunoslikka qo'shayotgan hissiy aniq qayd etilar ekan, ikki yondashuv o'rtasidagi farqlar (masalan, kognitiv lingvistika e'tiborini keng konseptual jarayonlarga qaratishi, konstruksion grammatika esa til birligini konkret shakl-semantik struktura sifatida tahlil qilishi) taroziga solindi. Shuningdek, konstruksion yondashuvning kognitiv aspektlari qanday kengayishi va ikki nazariya biriganda tilni chuqurroq tahlil qilish usullari qay yo'sinda rivojlanishi namoyon etildi.

Xulosa qilish mumkinki, mazkur tadqiqot metodologiyasi nazariy manbalar tahlili, korpus lingvistikasi, diskurs tahlili hamda kognitiv metafora-metonimiya tadqiqidan iborat integratsiyalashgan yondashuvni o'z ichiga oladi. Bunday kompleks metodologik asos konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik o'rtasidagi bog'liqlikni nafaqat nazariy, balki empirik dalillar bilan ham isbotlash, buning natijasida tilni o'rganishning yanada mukammal modelini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni bir nechta muhim jihatdan yoritib berdi. Avvalo, konstruksion grammatika nazariyasi asosida o'rganilgan nutq namunalari tilda shakl va ma'no birliki nafaqat fonologik yoki sintaktik sathda, balki mental jarayonlar va konseptual munosabatlar sathida ham chuqur ildiz otishini ko'rsatdi. Bu borada kognitiv tilshunoslik usullari – xususan, metafora va metonimiya tahlili, frame-semantik tadqiqotlar va konseptual strukturalar bilan ishlash konstruksiyalarni keng ko'lamda tahlil qilish imkoniyatini taqdim etdi. Shunday qilib, konstruksiya darajasida ko'rib chiqilgan lingvistik birliklarning ma'no-semantik xususiyatlari ongda bilish modellari bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, konstruksion yondashuvda o'rganilgan bir qancha konstruksiya turlari – masalan, doimiy iboralar, frazeologizmlar, idiomatik birikmalar va sintaktik qoliplar – nutqda ma'lum funksiyani bajarish bilan birga, madaniy va idrok jarayonlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Ayni shu tahlil jarayonida kognitiv usullardan foydalanganimiz konstruksiya deganda faqat "gap tuzilmasi" yoki "morfologik birlik" tushunilmasligi, balki kengroq konseptual kontekstda qo'llanadigan til birligi nazarda tutilishi lozimligini isbotladi. O'z navbatida, bu metod konstruksiyalarning pragmatik va diskursiv o'lchamlarini ham chuqurroq yoritish imkonini berdi.

Korpus lingvistikasi asosida tekshiruvdan o'tkazilgan matnlar turli uslubiy, ijtimoiy va ma'no doiralari qamrab olganligi sababli, konstruksion yondashuvning real nutqda qanday namoyon bo'lishi, qanday takrorlanuvchan xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Natijada til kodida, xususan, o'zbek tilida qo'llaniladigan ayrim qotib qolgan iboralar (masalan, "ko'ngliga tugib qo'yish", "o'zini yo'qotib qo'yish", "yurakka yaqin olish" kabi frazeologik konstruksiyalar) faqat sintaktik birlik sifatida emas, balki ularning ortida yotgan konseptual model yoki kognitiv sema bilan namoyon bo'lishi qayd etildi. Shu jihatdan, har bir konstruksiya inson ongidagi ma'lum bir konseptual blokni faollashtirishi ma'lum bo'ldi. Demakki, konstruksion grammatikaning kognitiv jihatlarini o'rganish bunday birikmalarni kengroq ma'no va idrok doirasiga joylashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot jarayonida diskurs tahlili usuli qo'llangani, konstruksiya va uning turli matnlardagi vazifalarini aniqlash imkonini yanada kengaytirdi. Xususan, gazeta maqolalarida paydo bo'ladigan "X yelkasidan tog' ag'darilgandek bo'ldi" kabi metaforik ifodalar faqat leksik darajadagi ko'chma ma'no emas, balki konstruksiya sifatida nutqda tez-tez takrorlanishi kuzatildi. Bu ibora kengroq diskurs kontekstida kognitiv model sifatida ham xizmat qilishi mumkinligi ma'lum bo'ldi. Konstruksion grammatika bunday ifodalarning o'ziga xos shakl va semantik-funksional jihatlarini ko'rsatib bersa, kognitiv tilshunoslik ularning ongda konseptual manbasini, emosional yo'naltirilganligini va madaniy konnotatsiyalarini sharhlaydi. Natijada ushbu "X yelkasidan tog' ag'darilgandek bo'ldi" konstruksiyasi barkamol tahlil qilinganda, nutq qatlamida qanday ma'no yukini olib borishi va qanday tasviriy-ifodaviy kuchga egaligi tushuntiriladi.

Natijalar shu bilan ham cheklanmaydi. O'zbek tilida uchraydigan turli konstruksiyalarning paydo bo'lish manbalarini tahlil qilish jarayonida, ko'p hollarda ular madaniy an'analar, ijtimoiy ko'nikmalar va tarixiy til qatlamlaridan oziqlanishi aniqlangan. Masalan, ayrim konstruksiyalarda qadimiy e'tiqodlar yoki milliy udumlar ifodasi topishi mumkin. Bunday konstruksiyalarni konstruksion grammatika nazariyasi nuqta nazaridan tahlil qilganda, ularning leksik shakl, sintaktik joylashuv va semantik funksiyasi izchil ifodalanadi. Shu bilan birga, kognitiv yondashuv esa bu konstruksiyalarning ming yillik tajriba yoki ongda shakllangan konseptual xaritalar bilan bog'lanishini tasdiqlaydi. Natijada har bir konstruksiya, odatda, nafaqat lingvistik, balki madaniy-kognitiv boylik ham ekanligi oydinlashdi.

Tadqiqot natijasida aniqlandiki, konstruksion yondashuvning kognitiv tilshunoslikka qo'shadigan eng katta hissiy – tilning shakl va ma'no uyg'unligini ongda bilish jarayonlari bilan hamohang ravishda ko'rsatib berishdan iborat ekan. Bu esa an'anaviy grammatika doirasidan tashqariga chiqib, "gap qurilishi" ni jiddiy ma'no-funksional qirrada tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, konstruksiya darajasida tekshiriladigan "shu gap" yoki "shu birikma" qanday kognitiv model bilan bog'liqligi, qanday metaforik tizimni ifoda qilishi va qanday diskursiv vaziyatda nima sababdan qo'llanishi kabi savollar ham yanada keng qamrovli javob topdi.

Metafora va metonimiya tahlillaridan olingan natijalar konstruksion yondashuv uchun ham mazmunli bo'lib chiqdi. Masalan, ayrim konstruksiya misollarida an'anaviy ma'no o'zgarishlari (metaforik yoki metonimik ko'chishlar) uzil-kesil leksik qatorda emas, balki butun gap yoki so'z birikmasi darajasida ro'y berishi aniqlandi. "Tilning tiy!" kabi ifodalarda ma'no to'g'ridan-to'g'ri "gapirishni bas qilish" talabini bildirsa-da, semantik asosda "til" konsepti "gapirish jarayoni" bilan mental ravishda bog'liq ekani kuzatildi. Shu o'rinda konstruksion grammatika ushbu birikmaning shakli, nutqiy funksiyasi va kontekstdagi o'rni qandayligi haqida ma'lumot bersa, kognitiv tahlil uning asosida "gaplashishni to'xtatish" konsepti bilan "til" konseptini birlashtiruvchi metaforik modelni fosh qiladi.

Natijalar doirasida aniqlangan yana bir muhim nuqta – konstruksion grammatika ham kognitiv tilshunoslik singari tilni bilish jarayonlarining turli sathlari bilan bog'lashga harakat qiladi, ammo ularning tadqiqot fokuslari bir oz farqlanishi mumkin. Konstruksion grammatika diqqat markazida aniq, kuzatiladigan, formal va semantik jihatdan ifodalangan konstruksiya turadi, kognitiv tilshunoslik esa bu konstruksiya ortidagi ong jarayonlarini, mental modellash va konseptual tarmoqlanishni chuqurlashtirib o'rganadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, aynan shu farq ularning bir-birini mukammal to'ldirishiga xizmat qiladi. Konstruksion yondashuv "tilning real qurilishi"ni izohlar ekan, kognitiv yondashuv bu qurilishning "mental me'morchiligi"ni ta'riflab beradi.

Empirik ma'lumotlar tahlilining yana bir xulosasi – til konstruksiyalari turli darajalarda shakllangan bo'lishi, ya'ni ayrimlari ancha izchil, "qotib qolgan" shaklda uchrasa, ba'zilar aniq kontekstda moslashuvchan, ijodiy tarzda vujudga kelishi mumkin. Bunday moslashuvchanlik aynan kognitiv yondashuv ko'taradigan individual nutq ijodi, nutq jarayonida ijodkorlik, metaforik ko'chishlarga ochiqlik bilan bog'liq. Shunda konstruksion grammatika mikrosathda bu "newly coined" konstruksiyaning shakl-semantik o'ziga xosliklarini ifodalasa, kognitiv tadqiqot makrosathda bu ijodkorlikka turtki bo'luvchi umumiy konseptual mexanizmlarni aniqlashi mumkin. Shuning uchun ham, natijalar shuni ko'rsatadiki, konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik integratsiyasi lingvistik hodisalarni o'rganishda yanada keng qamrovli yondashuvni yaratuvchi omil ekan.

Yakuniy tahlillardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, konstruksion grammatika kognitiv lingvistikaning uslub, nazariy qarashlar va bilish jarayonlari to'g'risidagi g'oyalarni amaliy grammatik tadqiqotlarga tadbiiq etadi. Natijada an'anaviy yondashuvlarda nazardan chetda qolishi mumkin bo'lgan ma'no-semantik jihatlar va nutqiy nozikliklar har tomonlama yoritiladi. Bu esa tilni chuqurroq tushunish, madaniy-ma'naviy va mental qirralar bilan bog'liq ko'plab lingvistik hodisalarni izohlash uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, tadqiqotda erishilgan natijalar konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslikni o'zaro uyg'unlashtirish orqali real nutq jarayonini, bilish modellarini va lingvistik birliklarning funksional-semiosfer xususiyatlarini yanada chuqur ochib berish mumkinligini ko'rsatadi.

Muhokama.

Mazkur tadqiqotda olingan natijalarni chuqurroq tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslik integratsiyasi lingvistik hodisalarni o'rganishga yanada keng ko'lamli yondashuv taklif etadi. An'anaviy grammatika tilda so'z turkumlari, morfologik shakllar va sintaktik tuzilmalar ustida to'xtalib, ma'no va funksional jihatlar u qadar keng yoritilmasligi mumkin. Kognitiv yondashuv ham, o'z navbatida, ma'no hamda bilish jarayonlariga diqqatni qaratib, konkret lingvistik strukturaning formal xususiyatlarini izchil tasvirlab berishga kamdan-kam hollarda e'tibor qaratadi. Biroq konstruksion grammatika shakl-semantik birlik – "konstruksiya"ni tahlil qilishga yo'naltirilgani bois, u tilning har ikki – formal va kognitiv – jihatini birdek inobatga oladi.

Ushbu ish jarayonida aniqlandi: konstruksion grammatikaning asosiy nazariy ko'rsatkichlari (masalan, shakl va ma'no uyg'unligi, o'ziga xos funksional yuklama) kognitiv lingvistika tahlillari (metafora, metonimiya, konseptual model) bilan uyg'un ravishda qo'llanganda, til birligi faqat "gap qurilishi" yoki "morfemalar birikmasi"dan iborat bo'lmay, balki ongda mustahkam o'rin egallagan konseptual strukturaga ham mos kelishi aniqlanadi. Shunday qilib, kognitiv yondashuv konstruksiyalar ortidagi mental mexanizmlarni ko'rib chiqsa, konstruksion grammatika bu mexanizmlarning lingvistik shaklga qanday tadbiiq etilishini ochib beradi.

Diskurs tahlili jarayonida kontekstual omillar, nutqning maqsadi va madaniy ko'rsatkichlar ham konstruksiyalarni shakllantirishi, ularning qo'llanishini cheklashi yoki kengaytirishi mumkinligi ko'rindi. Bu esa konstruksion yondashuvni faqat "grammatik" qoliqlar bilan cheklab bo'lmazligini, kognitiv yondashuvdagi ijtimoiy-madaniy, psixologik va bilish jarayonlari bilan ham uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Masalan, frazeologik birikmalarning diskursdagi ahamiyati faqat leksik ko'chma ma'nogina emas, balki matnning butun semantik, uslubiy va assotsiativ qurilishini o'z ichiga oladi. Demak, "konstruksiya"ni tahlil qilish uchun kognitiv usullardan foydalanish aynan shu ijtimoiy-madaniy va psixolingvistik omillarni qamrab olishga yordam beradi.

Natijalarda ko'rinadiki, konstruksion grammatika kognitiv tilshunoslik nazariyalariga tayangan holda, lingvistik strukturaning kelib chiqishi, rivojlanishi va aktual kommunikativ jarayonda qanday ma'no hosil qilishini aniqlab bera oladi. Bunday yondashuv tilshunoslikda oldindan shakllangan turli nazariy "lagers" o'rtasida o'ziga xos ko'priq bo'lib xizmat qiladi. Zero, kognitiv lingvistika ma'no va idrok jarayonlarini ilmiy markazga olib chiqishi bilan ajralib tursa, konstruksion grammatika esa o'sha ma'no va idrok vositalarining real lingvistik shakldagi namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Natijada tadqiqotda keltirilgan misollardan ko'rish mumkinki, tilshunoslikda bir paytlar bir-biriga raqibdek ko'ringan nazariy oqimlar (masalan, generativ yondashuv va funksional-kognitiv yondashuvlar) o'rtasidagi

tafovutlarni bartaraf qilishda ham konstruksion prinsiplar muhim rol o'ynashi mumkin.

Yakuniy muhokamada aytish mumkinki, konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslikning uyg'unligi til birligi sifatida "konstruksiya" tushunchasini inson ongidagi konseptual jarayonlar, madaniy tajriba va diskursiv kontekstlar bilan chambarchas bog'laydi. Bu, bir tomondan, til tahlilini aniq semantik, pragmatik va formal me'zonlar asosida mustahkamlasa, ikkinchi tomondan, tadqiqotchilarni lingvistik hodisalarning chuqur bilish (kognitiv) ildizlari tomon yetaklaydi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari kelajakda konstruksion grammatika va kognitiv lingvistika tamoyillaridan integratsiyalashgan holda foydalanish tilni yanada mukammal, chuqur va ma'no-funksional nuqtai nazardan tahlil qilishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Bu esa, pirovardida, til fenomenining inson ongidagi aks etish mexanizmlari va madaniy ijtimoiy ta'sirchanligi haqida keng qamrovli tasavvur shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslikning bir-birini qanday to'ldirishi va tilshunoslikka qanday yangi imkoniyatlar ochib berishini ko'rsatdi. Konstruksion yondashuv asosida til birligi faqat so'z, so'z shakllari yoki sintaktik tuzilmalar majmui emas, balki keng ko'lamli semantik va funksional yuklamaga ega bo'lgan "konstruksiya" sifatida qaralishi aniqlandi. Bunday konstruksiyalarni tahlil qilishda kognitiv lingvistikadagi konseptual model, metafora va metonimiya, frame-semantika hamda bilish jarayonlariga oid uslublar qo'llanilishi konstruksion grammatikaning semantik, pragmatik va diskursiv talqinlarini kengaytirishga xizmat qildi. Natijada har bir konstruksiya ortida nafaqat formal qoidalar, balki inson ongida shakllanib boradigan konseptual tarmoqlar, madaniy an'analar va idrok jarayonlari yotishi ravshanlashdi.

Konstruksion grammatika an'anaviy grammatik tadqiqotlarda yetarlicha yoritilmagan yoki ikkinchi planda qolib ketadigan nutqiy namunalarga ham e'tibor qaratadi. Aniqlik, gap tuzilishi, frazeologik birikmalar, idiomatik iboralar va hatto fonetik o'zgarishlarda ham takrorlanadigan namuna – konstruksiya – muhim rol o'ynashi kuzatildi. Kognitiv tilshunoslik esa aynan shu konstruksiyalar ortidagi bilish jarayonlarini: inson ongida ma'lum konseptual uyg'unlik, metaforik ko'chishlar, tajribaviy asos va xotira mexanizmlarini sharhlab beradi. Bu ikki yondashuvning uyg'unligi tufayli lingvistik birlikni chuqurroq, mazmunan va funksional nuqtai nazardan tahlil qilish mumkin bo'ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, konstruksion yondashuv avvalo lingvistik strukturaning shakl va ma'no o'rtasida mustahkam bog'liqlik bo'lishini ta'kidlaydi. Kognitiv yondashuv esa bu bog'liqlik nega va qanday shakllanishini, bilish jarayonlari bilan qay darajada o'zaro ta'sirga kirishishini tushuntirishga harakat qiladi. Natijada konstruksion grammatika tilda "rasmiiy" ko'rinadigan strukturaviy qonuniyatlarni aslida ongimizdagi konseptual model, madaniy-ma'naviy meros va ijtimoiy tajriba belgilashini tasdiqlovchi boy ilmiy ma'lumotlarni keltira oldi. Bu, o'z navbatida, lingvistik tadqiqotlar doirasini kengaytirib, nafaqat til qurilishi, balki nutqning emotsional, ma'naviy va diskursiv ko'rinishlarini ham o'rganish muhimligini ta'kidladi.

Tahlillar natijasida aniqlanganki, konstruksion grammatika ma'lum bir konstruksiyani shakl, funktsiya, semantika va pragmatik xususiyatlar jihatidan bevosita tahlil qiladi, kognitiv lingvistika esa bu konstruksiyaning ijodiy qo'llanilishi, metaforik kengayishi va madaniy kontekstdagi o'rnini sharhlab beradi. Ushbu ikki uslubdagi tafovut aslida ularning bir-birini mukammal ravishda to'ldirishini anglatar ekan. An'anaviy "grammatik qoidalar" tili haqida gap borganda, kognitiv yondashuvda o'sha qoidalar ortidagi tafakkur jarayonlarini, simvolik ma'nolarni va konseptual moslashuvchanlikni ham inobatga olish lozimligi ko'rindi. Bu esa ma'no-semantik hodisalarning faqat lingvistik emas, ayni paytda psixologik, ijtimoiy va madaniy mezonlar bilan ham uzviy bog'liqligini ochib berdi.

Umuman olganda, konstruksion grammatika va kognitiv lingvistikani integratsiyalash ma'no, funksional yuklama va bilish jarayonlarini birlashtirish demakdir. Buning natijasida tilga xos qoidalar va qonuniyatlar real nutqiy kontekstda qay tarzda ishlashi, nima sababdan ba'zi konstruksiyalar takrorlanib, boshqalari esa zamon o'tishi bilan o'z shakl va ma'nosini o'zgartirishini aniqroq izohlash imkoniyati tug'iladi. Shuningdek, bu usul lingvistik analizni bilish nazariyasi, psixolingvistik, diskurs tahlili va hatto neyrolingvistik bilan bog'lashga ham yordam beradi. Natijada tilni o'rganish an'anaviy formal doiradan chiqib, chuqur kognitiv va kulturaviy poydevor bilan uyg'unlashgan keng qamrovli izlanishlarga zamin yaratadi. Shu tariqa,

konstruksion grammatika kognitiv yondashuv nazariyalarining amaliy tatbiqini osonlashtirib, lingvistik birliklar shakl-semantik mohiyatini mental jarayonlar nurida izohlashga katta hissa qo'shadi.

Mazkur xulosalarga asoslanib aytish mumkinki, konstruksion grammatika va kognitiv tilshunoslikning uyg'unligi nafaqat lingvistik, balki madaniy, psixologik, pedagogik hamda metodik tadqiqotlar uchun ham yangi istiqbollarni ochib beradi. Kelgusida turli sohalardagi nutq

namunalari, xususan, badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari yoki internet diskursining konstruksion-kognitiv tahlili orqali ham til, ham inson ongining murakkab tabiatini yanada chuqurroq anglash mumkin bo'ladi. Shu ma'noda, konstruksion grammatika va kognitiv lingvistika nafaqat mustaqil yo'nalishlar, balki o'zaro integratsiyada tubdan yangi ilmiy tasavvurlarni boyitadigan, til va ong haqidagi bilimlarimizni kengaytiradigan salohiyatga ega zamonaviy lingvistik oqimlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. — Chicago: University of Chicago Press, 1987. — 614 p.
2. Fillmore C. J. Frame Semantics // *The Linguistic Society of Korea (Ed.). Linguistics in the Morning Calm*. — Seoul: Hanshin, 1982. — P. 111–137.
3. Goldberg A. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. — Chicago: University of Chicago Press, 1995. — 265 p.
4. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. — Cambridge (MA): The MIT Press, 1965. — 251 p.

5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
6. Fillmore C. J., Kay P., O'Connor M. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone // *Language*. — 1988. — Vol. 64, №3. — P. 501–538.
7. Croft W., Cruse D. A. Cognitive Linguistics. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — 356 p.
8. Komilova, M. (2024). LANGUAGE AND SOCIAL INEQUALITY: A PRAGMATIC PERSPECTIVE. *University Research Base*, 809-813.
9. Komilova, M. (2024). THE POWER OF CONCEPTS: EXPLORING THEMES AND THEIR MANIFESTATIONS IN LITERARY TEXTS. *University Research Base*, 814-817.